

UOT 342.537.36

**KONSTITUSİYA QANUNLARININ AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI
QANUNVERİCİLİK SİSTEMİNDƏ YERİ****A.F.HƏMİDOVA**
Bakı Dövlət Universiteti
hemidovaida@mail.ru

Məqalədə konstitusiya qanunlarının hüquqi təbiətinin təhlili və müqayisəli-hüquqi tətqiqat metodu ilə spesifik cəhətləri ortaya çıxarılarq onların Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sistemində yeri barədə müəllif yanaşması əsaslandırılır. Bu məsələdə konstitusiya qanunlarının hüquqi qüvvəsi, qəbul edilməsinin xüsusi prosedür qaydası, ölkənin konstitusiya inkişafında funksiyaları, əhəmiyyəti və rolu kimi digər xüsusiyyətləri əsas götürülmüşdür. Araşdırmanın normativ hüquqi bazası qismində Respublikanın Əsas Qanunu, milli və xarici ölkələrin qanunvericilik aktları çıxış etmişdir.

Açar sözlər: konstitusiya qanunu, orqanik qanun, konstitusiyaya dəyişikliklər, konstitusiyaya əlavələr, qanunvericilik aktlarının iyerarxiyası

Hər bir normativ hüquqi aktın qanunvericilik sistemində yeri onun hüquqi qüvvəsi ilə müəyyən olunur. Konstitusiya qanunlarının hüquqi qüvvəsi onların fəaliyyət sferası, məzmunu, qəbul edilmə qaydası və forması ilə birgə onların hüquqi təbiətinin tərkib hissəsi kimi çıxış edir. Normativ hüquqi aktların müstəqil növü kimi konstitusiya qanunlarının konstitusiya hüquq münasibətlərinə tətbiqinin məcburiliyi, habelə onların digər normativ hüquqi aktlara nisbətə üstünlüyü və ya uyğunluğunun müəyyən edilməsi bu aktların qanunvericilik sistemində yerini dəqiqləşdirməyə imkan verir. Bu baxımdan konstitusiya qanunlarının qanunvericilik sistemində yerinin dəqiqləşdirilməsi mühüm nəzəri və təcrübi əhəmiyyətli məsələlərdən biridir.

12 noyabr 1995-ci il Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 148-ci maddəsinin 1-ci hissəsində qanunvericilik sisteminə daxil olan normativ hüquqi aktlar iyerarxiş şəkildə göstərilmişdir. Bu maddəyə görə qanunvericilik sisteminə daxil olan normativ hüquqi aktlar Konstitusiya, referendumla qəbul olunmuş aktlar, qanunlar, fərmanlar, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarları və mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının normativ aktlarından ibarətdir. Həmin maddənin II hissəsində Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik

sisteminin ayrılmaz tərkib hissəsi olduğu təsbit olunmuşdur. Konstitusiyanın 151-ci maddəsində isə Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrin bir növü olan dövlətlərarası müqavilələrin hüquqi qüvvəsi müəyyən edilmişdir. Müvafiq maddəyə görə Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sistemində daxil olan normativ hüquqi aktlar ilə (Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və referendumla qəbul edilən aktlar istisna olmaqla) Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı dövlətlərarası müqavilələr arasında ziddiyyət yaranarsa, həmin beynəlxalq müqavilələr tətbiq edilir.

Yuxarıdan göründüyü kimi, Respublika Konstitusiyasında normativ hüquqi aktlar sisteminin iyerarxiyasını müəyyən edən “Qanunvericilik sistemi” adlı X fəsilə Konstitusiya qanunlarının hüquqi qüvvəsi və qanunvericilik sistemində yeri aydın şəkildə müəyyən edilməmişdir. Respublika Konstitusiyasında konstitusiya qanunlarını adi qanunlardan fərqləndirilməsi meyarlarının birbaşa şəkildə ifadə edilməməsi onların qanunvericiliyin iyerarxiyasında yerinin müəyyən edilməsi ilə bağlı hüquqtətbiqetmədə çətinliklərin yaranmasına səbəb ola bilər. Qeyd etmək lazımdır ki, bu məsələdə müəyyən nəticəyə gəlmək üçün əhəmiyyət kəsb edən müddəalar Əsas Qanunun “Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına əlavələr” adlı fəslində təsbit edilmişdir ki, həmin müddəalara uyğun olaraq Konstitusiyaya əlavələr Konstitusiya qanunları formasında qəbul olunur, onlar Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının ayrılmaz hissəsidir və Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının əsas mətninə zidd olmamalıdır (156 maddə).

Prof. M.F.Məlikovanın konstitusiya qanunlarının bu xüsusiyyətlərini nəzəri baxımdan bir-biri ilə sıx məntiqi əlaqədə olan və bir-birini izləyən spesifik əlamətlər kimi ardıcıl şəkildə göstərməsini əsaslı hesab etmək lazım gəlir (4, 169-170). Konstitusiya qanunlarının Konstitusiyanın ayrılmaz hissəsi kimi nəzərdən keçirilməsi onların hüquqi qüvvəsini müəyyən etməyə və qanunvericilik sistemində tutduğu yerinin dəqiqləşdirilməsinə xidmət edən əsas cəhətlərdən biridir.

Elmi ədəbiyyatın öyrənilməsi konstitusiya qanunlarının qanunvericilik sistemində yeri barədə konstitusiyaya münasibətində mövcud olan elmi fikirləri iki qrup üzrə təsniflədməyə imkan verir. Birinci qrup yanaşmaya görə konstitusiya qanunları qanunların müstəqil bir növüdür və hüquqi qüvvəsinə görə Konstitusiyadan aşağıda duran aktın cəhətlərini özündə əks etdirir. Bu yanaşmanın hüquqi əsası qismində konstitusiya qanununun konstitusiyaya zidd olmasının yolverilməzliyi, onun konstitusiyaya, yəni əsas hüquqi akta yalnız əlavə olduğu müddəası çıxış edir. İkinci yanaşmaya görə isə konstitusiya qanunu qanunvericilik sistemində əhəmiyyətinə görə Konstitusiyaya daha yaxın olan və Konstitusiyaya əlavə və dəyişiklik edən akt kimi hüquqi qüvvəsinə görə ona bərabər olmalıdır. Bu halda konstitusiya qanunu xüsusi statusa malik olan müstəqil normativ hüquqi akt deyil, konstitusiyanın bir hissəsi kimi qiymətləndirilir (8,7;10,45-47).

İlkin baxışdan konstitusiya qanunları Konstitusiyaya əlavə olması, ona

zidd olmaması tələbinə görə Konstitusiyadan aşağı olması, adi qanunlardan isə üstün olduğu barədə fikir daha inandırıcı görünsə də, belə yanaşma problemə tam şəkildə aydınlıq gətirmir. Hesab etmək olar ki, məsələnin mahiyyətini izah etmədən konstitusiya qanunlarının hüquqi qüvvəsi barədə düzgün nəticəyə gəlmək çətin olardı. Konstitusiya qanunlarının qanunvericilik sistemində yerinin müəyyən edilməsinə dair yekun nəticəyə gəlmək üçün qanunvericilik sisteminin iyerarxik əlaqəsi və bunun araşdırılan məsələyə tətbiqi ilə doğru nəticələrə gəlmək olar.

Məlumdur ki, hüququn sistemi özlüyündə daxili məntiqi əlaqəyə, düzlüşə malik olan hüquq normalarının məcmusundan ibarətdir. Hüquq sisteminə daxil olan normalar öz aralarında daxili məntiqi əlaqə ilə düzülmüş birləşmədir. Hüquq normalarının bir-biri ilə sistem yaratması üçün onlar arasındakı əlaqə iyerarxik olmalıdır, yəni onlar üst-üstə sıralanmalıdır. “Hüquqa həm də zahiri ifadə forması, müəyyən mənada zahiri struktur xasdır ki, bu da onun əhatə etdiyi və özünün iyerarxikliyi və tabeliyi ilə xarakterizə olunan normativ hüquqi aktlar sistemidir” (4, 222).

Hüquq normaları qüvvəsinə görə düzlüşü onların piramidasını təşkil edir. İlk dəfə sisteməlik şəkildə Hans Kelzen tərəfindən əsaslandırılan bu nəzəriyyənin təməl ideyası ondan ibarətdir ki, hər bir norma özünün legitimliyini onun tabe olduğu və ondan daha yüksək hüquqi qüvvəyə malik olan digər bir normadan alır. Qanun qüvvəli aktlar özünün legitimliyini qanundan, qanun isə Konstitusiyadan alır. Konstitusiya isə bu legitimliyi əsas qaydadan (grund norm) alır. Yekun olaraq normalar iyerarxiyasında aşağıda duran norma yuxarı normaya tabedir və ona zidd ola bilməz. Hüquq normalarının iyerarxiyası hüququn vahidliyini, sistemliyini təmin edən əsas şərtlərdən biridir. Hüquq sisteminin daxili məntiqi əlaqədə olması üçün onun normaları arasında məntiqi şəkildə düzlüşü təmin edən normaların iyerarxiyası durur. Hüququn sistemliyi bütün hüquq normalarının ən üst normaları nəzərdə tutan Konstitusiyaya uyğun olması ilə şərtlənir (5, 349).

Hüquq norması dövlət iradəsinin məhsulu olduğu üçün onun hüquqi qüvvəsi də həmin iradənin gücü ilə bağlıdır. Normaların iyerarxiyasının əsasında bu iradənin daşıyıcısı olan “orqanların iyerarxiyası” durur. Beləliklə də, normalar iyerarxiyasında hər hansı normanın yeri onu qəbul edən dövlət orqanının orqanlar iyerarxiyasındakı yeri, sırası ilə müəyyən olunur. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 148-ci maddəsində təsbit olunmuş qanunvericilik sisteminin iyerarxik quruluşu da məhz bu qanunauyğunluğa əsaslanır. Həmin iyerarxiyada konstitusiya qanunlarının yerini müəyyən etməsinə onların ayrılmaz şəkildə bağlı olduğu Konstitusiyaya düzəlişlərin edilməsi qaydalarının nəzəri əsaslarının araşdırılması imkan verir.

Konstitusiyanın qəbulu və ona dəyişikliklər edilməsi ilə bağlı mövcud olan çoxsaylı nəzəriyyələrdən biri də, vaxtilə Böyük Fransa İnqilabı dövründə yaşamış fransız maarifçisi E.Siyes tərəfindən irəli sürülmüş təsisəddici (pouvoir constituant) və təsis edilmiş hakimiyyət (pouvoir constitué) nəzəriyyəsidir.

Müəllifə görə xalq təsisedici hakimiyyətə malikdir. Bu hakimiyyət Konstitusiyaya ilə təsis edilmiş (qurulmuş) qanunverici, icra və məhkəmə hakimiyyətdən fərqlənir. Xalqın təsisedici hakimiyyəti konstitusion sərhədlərlə məhdudlaşdırıla bilməz və təsisedici hakimiyyət təkcə xalqın özü tərəfindən deyil, onun xüsusi köməkçiləri və xüsusi nümayəndələri tərəfindən də həyata keçirilə bilər. Təsisedici hakimiyyətin əsas vəzifəsi Konstitusiyaya qəbul etməkdir. Onun səlahiyyətləri sırasıyla dövlət orqanlarına həvalə edilə bilməz (9,110-116).

E.Siyesin mülahizələrini konstitusiyaya qanunlarına dair nəzəriyyəyə tətbiq edilərkən konstitusiyaya qanunlarının qanunvericilik sistemində yerinin dəqiqliklə müəyyən edilməsi üçün təsisedici hakimiyyət və təsis edilmiş hakimiyyət arasında iyerarxik münasibətlərin olub-olmamasını aydınlaşdırmağa ehtiyac duyulur. Dolayısı ilə, bu münasibətlərin iyerarxik olduğu qəbul edildikdə konstitusiyaya qanunları yerinə görə Əsas Qanundan aşağıda, digər normativ hüquqi aktlardan yüksəkdə olması etiraf edilməlidir. Əks təqdirdə Konstitusiyaya qanunu Konstitusiyaya ilə eyni hüquqi qüvvəyə malik olduğu yanaşması əsaslı sayılmalıdır. Bu əlaqənin müəyyən edilməsi həm də konstitusiyaya qanunları ilə referendum yolu ilə qəbul edilmiş aktların nisbəti məsələsində nəticəyə gəlməyə imkan vermiş olardı.

Bu məsələdə E.Siyesin konsepsiyası müəyyən dərəcədə öz aktuallığını hələ də saxlayır. Belə ki, Türkiyə alimi K.Gözlər ilk əvvəl, E.Siyesin mövqeyini dəstəkləyərək göstərir ki, təsisedici hakimiyyət ən yüksəkdə duran ali hakimiyyətdir, hüquqi boşluq şəraitində meydana gəlir, ali hakimiyyət kimi onun hüdudları yoxdur. Bu hakimiyyət konstitusiyaya qəbul etməklə təsis edilmiş (qurulmuş) hakimiyyəti yaradır. Məhz buna görə də təsisat kimi təşkil edilmiş hakimiyyət təsisedici hakimiyyətdən aşağıda durur. Müəllif daha sonra E.Siyesin irəli sürdüyü fikirlərin bəzi məqamları ilə razlaşmayaraq bildirir ki, təsisedici hakimiyyət daima fəaliyyət göstərən bir hakimiyyət deyildir. Yeni bir konstitusiyaya yaratdıqdan sonra öz yerini təsis edilmiş hakimiyyətə verir və bununla da fəaliyyətini dayandıraraq səlahiyyətlərinin həyata keçirilməsini təsis edilmiş dövlət hakimiyyətinə həvalə edir. Təsisedici hakimiyyət təsis edilmiş hakimiyyətdən üstün olsa da, bu, onlar arasında iyerarxiyanın olduğu anlamına gəlməməlidir. Çünki təsisedici hakimiyyət fəaliyyət göstərdikdə təsis edilmiş dövlət hakimiyyəti fəaliyyət göstərmir, təşkil edilmiş hakimiyyətin fəaliyyət göstərməsi üçün təsisedici hakimiyyətin öz fəaliyyətini bitirməsi tələb olunur. Başqa sözlə, bu iki hakimiyyət eyni anda fəaliyyət göstərə bilməz. Bu səbəbdən də göstərilən hakimiyyətlər arasında iyerarxiyanın mövcud olduğunu iddia etməyin əhəmiyyəti yoxdur. Əlavə olaraq göstərmək lazımdır ki, təsis edildikdən sonra təsis edilmiş hakimiyyət təsisedici hakimiyyətin qəbul etdiyi Konstitusiyaya dəyişdirmək səlahiyyətinə malik olur və buna görə də funksiyası, yəni gördüyü iş baxımından təsisedici və təsis edilmiş hakimiyyət eyni səviyyəli işlərlə məşğul olduqları üçün onların fəaliyyətinin nəticələri arasında iyerarxiya müəyyən etmək yanlış olardı. Çünki hər iki hakimiyyətin vəzifəsi “konstitusiyaya hüquq norması”nı müəyyənləşdirməkdir.

Dolayısı ilə təsisedici hakimiyyət və təsis edilmiş hakimiyyətin müəyyən etdiyi konstitusiya hüquq normaları arasında iyerarxiya yoxdur, onlar eyni səviyyədə yer alırlar. Yekun olaraq bu əsaslandırma ilə təsisedici və təsis edilmiş (qurulmuş) hakimiyyətin orqanların iyerarxiyasında eyni səviyyədə olduğunu söyləmək olar. Məhz buna görə bu iki hakimiyyəti “qurucu hakimiyyət” termini ilə adlandırmaq lazım gəlir (7, 182).

E.Siyes isə təsisedici hakimiyyəti davamlı olaraq mövcud olan bir hakimiyyət kimi nəzərdən keçirir. Həmçinin Konstitusiyaya düzəlişlər edilməsi zərurəti yarandığı hər bir halda təsisedici hakimiyyət fəaliyyətə başlayır və Konstitusiyaya düzəlişlər edir. Təsisedici hakimiyyət bu düzəlişləri edərək Konstitusiyada təsbit olunmuş qaydalara belə riayət etmək məcburiyyətində deyildir (6, 48). Bununla da müəllif faktiki olaraq təsisedici və təşkil edilmiş dövlət hakimiyyətləri arasında iyerarxik münasibətlərin olduğunu təsdiqləyərək təsisedici hakimiyyətin təşkil edilmiş hakimiyyətdən daha yüksəkdə durduğu mövqeyini müdafiə etmiş olur.

Fikrimizcə, bu məsələdə təsisedici və təşkil edilmiş hakimiyyət arasındakı qarşılıqlı əlaqəni diqqətdən kənar saxlamaq doğru olmazdı. Lakin nəzərə almaq vacibdir ki, demokratik quruluşlu ölkələrdə dövlət hakimiyyəti xalq tərəfindən həyata keçirilir, xalqı təşkil edən vətəndaşlar dövlət hakimiyyətinin təşkili və fəaliyyətinin həyata keçirilməsində, dövlətin idarə edilməsində bilavasitə iştirak edirlər. Məhz bu səbəbdən ölkəmizin Konstitusiyasında vətəndaşların dövlət hakimiyyətinin həyata keçirilməsində iştirakını elan edən çoxsaylı insan və vətəndaş hüquqları nəzərdə tutulmuşdur. Bu sıradan bütün siyasi hüquqları, o cümlədən cəmiyyətin və dövlətin siyasi həyatında iştirak hüququ (54-cü maddə), dövlətin idarə olunmasında iştirak etmək hüququ (55-ci maddə), seçki hüququ (56-cı maddə) və s. göstərmək olar.

Heç şübhəsiz ki, konstitusiyanın təsbit etdiyi konstitusion qayda çərçivəsində özünün dəyişikliklər edilməsi üsulunu müəyyən edib həmin səlahiyyəti bir təsisata verməsi, xüsusən bu məsələdə yekun qərarı qəbul etmək səlahiyyəti xalqa məxsus olduğu halda bu, təsisedici hakimiyyətin davamlılığı müddəasını inkar etmir. Təsisedici hakimiyyətin daima fəaliyyətdə olması onun məhdudiyətsiz fəaliyyəti kimi anlaşılmamalıdır. Əks halda bu, Konstitusiyanın ali hüquqi qüvvəsi, qanunvericiliyin əsası olması, tədricən isə hüquq qaydasının pozulması ilə nəticələnmiş olardı. Beləliklə də, qəbul etmək lazımdır ki, təsisedici hakimiyyət konstitusiyanı qəbul etdikdən sonra onun qüvvəyə minməsi ilə fəaliyyətsiz bir rejimə keçmir, onun həyata keçirilməsində iştirak edir, Konstitusiyaya düzəlişlər etmək zərurəti yarandıqda bu səlahiyyəti həyata keçirir. Belə olan halda hər iki hakimiyyət eyni zamanda fəaliyyət göstərmiş olur, onların arasında iyerarxiyanın mövcud olmasının zəruriliyini qəbul etmək lazım gəlir. Xüsusən dövlət hakimiyyətinin mənbəyinin xalqın olduğunu nəzərə alaraq təsisedici hakimiyyətin dövlət hakimiyyəti ilə iyerarxiyada olmadığı iddiası reallığa uyğun olmur. Aydın ki, əgər dövlət hakimiyyətinin mənbəyi xalqdırsa, o, “orqanlar iyerarxiyasında” dövlət hakimiyyətdən

yüksəkdə durur. Bu baxımdan onun iradəsinin daha üstün olduğu nəticəsinə gəlmək doğru hesab oluna bilər.

Göstərilənləri Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına şamil etməkdə belə bir mülahizə irəli sürmək olar ki, Respublika Konstitusiyasını qəbul etmək və ona düzəlişlər aparmaq səlahiyyəti təsisəddici hakimiyyət səlahiyyətləri kimi Azərbaycan xalqına məxsusdur. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 1.1-ci maddəsi Azərbaycan Respublikasında dövlət hakimiyyətinin yeganə mənbəyi kimi Azərbaycan xalqının olduğunu elan edir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının qəbul edilməsi və ona dəyişikliklər edilməsi də daxil olmaqla Azərbaycan xalqı öz hüquqları və mənafevləri ilə bağlı olan hər bir məsələni bilavasitə ümumxalq səsverməsi - referendum qaydasında həll edə bilər. Bununla da, sanki Azərbaycan xalqı orqanlar iyerarxiyasında ən üstün yer tutmağa qadir olur.

Bununla yanaşı, Konstitusiyaya əlavələr etmək səlahiyyəti təsis edilmiş dövlət hakimiyyətinə aid edilmişdir. AR Konstitusiyasının 156-cı maddəsinin I hissəsinə görə Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına əlavələr Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisində Konstitusiya qanunları şəklində qəbul edilir. Şübhəsiz ki, təsis edilmiş hakimiyyətin Konstitusiyaya əlavələr etmək səlahiyyətinin mövcudluğu xalqın bu səlahiyyətlərə malik olmasını aradan qaldırmır. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının mətninin dəyişdirilməsi ilə bağlı keçirilmiş referendumlarda təkcə onun məzmununu dəyişdirən və ya onun ayrı-ayrı müddələrini ləğv edən normalara deyil, həm də, ümumiyyətlə, Əsas Qanunda olmayan normaların - ona əlavələrin daxil edilməsi məsələsinin ümumxalq səsverməsinə çıxarıldığını müşahidə etmək olar. Məsələn, 18 mart 2009-cu ildə keçirilən ümumxalq səsverməsi ilə Konstitusiyanın 108-ci maddəsinə II hissə əlavə edilərək əvvəllər Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçilmiş şəxsin təminatı qaydaları Konstitusiya qanunu ilə müəyyən edilməsi müvafiq maddəyə daxil edilmişdir.

Azərbaycan Respublikasında konstitusiya qanunlarının Konstitusiyaya əlavələrin edilməsi və Konstitusiyaya əlavələrin Əsas Qanuna düzəlişlərin bir forması olduğunu nəzərə alaraq Konstitusiyaya düzəlişlər edilməsi anlayışının hüdudlarını müəyyən etmək əhəmiyyətli məsələlərdən biridir. Bir çox ölkələrin hüquq sisteminin öyrənilməsi təsdiqləyir ki, konstitusiyaya düzəlişlər etmək dedikdə, onun məzmununda dəyişikliklər və əlavələr etmək başa düşülür. ABŞ Konstitusiyasının timsalında bunu aydın şəkildə görmək olur. ABŞ Konstitusiyasına düzəlişlər “amendment” termini ilə ifadə olunaraq məzmununda Əsas Qanunun mətnində dəyişikliyin olunması və onun mətnində olmayan məsələ ilə bağlı əlavələrin edilməsini nəzərdə tutur. İzahlı lüğətlərdə “amendment” termini məhz bu məzmununda izah olunur (11; 12).

Rusiya Federasiyası Konstitusiyasının 9-cu bölməsində Konstitusiyada əlavə və dəyişikliklər edilməsi üçün “поправки” anlayışından istifadə olunur. Bu söz dilimizdə “əlavə düzəliş, təshih, düzəliş, düzəlmə” kimi tərcümə olunur.

Azərbaycan dilinin izahlı lüğətinə nəzər yetirdikdə “düzəliş” sözünün

1.düzəlmə, düzəlişmə, razılaşma, saziş; 2.düzəltmə (nöqsanları və s. çatışmazlıqları aradan qaldırma), düzəldilmə, təshih etmə, təshih edilmə (1, 735-736) kimi başa düşüldüyünü görmək olur. “Dəyişiklik” sözü başqa şəkllə (hala) düşmə, başqalaşma, başqalıq, təbədüllat; yenilik, yeni hal, yeni vəziyyət, dönüş (1, 609) kimi, “əlavə sözü isə 1.əsas şeyin üstünə artırılan; üstəlik; 2.kitaba, ayrı-ayrı fəsillərə, yazıya və s.ə artırılan hissə, bəhs; 3.Xüsusi terminologiyada: artım, törəmə, bir maddənin, məhlulun və s. tərkibinə, üstünə əlavə edilən maddə və s. (2, 95-96) kimi mənələrdə işlədilir. “Düzəliş” sözünün mənə baxımında nöqsan və çatışmazlıqları aradan qaldırma mənəsində həm dəyişiklik, həm də əlavə mahiyyəti özündə birləşdirdiyini qəbul etmək olar.

Milli konstitusiyaya hüquq ədəbiyyatında Konstitusiyaya əlavə və dəyişiklik anlayışları bir-birindən fərqləndirilir. Prof. Z.Əsgərov bununla bağlı göstərir ki, konstitusiyaya əlavələr Konstitusiyada dəyişikliklərdən fərqli olaraq mövcud normaları saxlamaqla hüquqi tənzimləmənin konstitusiyaya səviyyəsində dəqiqləşdirilməsidir. Məsələn, əgər Konstitusiyanın 3-cü maddəsindəki yalnız referendumla həll olunmalı məsələləri olduğu kimi saxlamaqla onların sırasına yalnız referendumla dəyişdirilməsi mümkün olan əlavə bir məsələ artırılırsa, onda belə dəyişiklik konstitusiyaya əlavə hesab ediləcəkdir. Dəyişikliklər isə, əksinə, normanın müddələrinin tamamilə yeniləşdirilməsini nəzərdə tutur. Məsələn, 3-cü maddədəki yalnız referendumla dəyişdirilməsi mümkün məsələlər bütövlükdə konstitusiyanın mətnindən çıxarılıb əvəzində tamamilə başqa – yeni məsələlər göstərilərsə, artıq bu, dəyişiklik olacaqdır. Konstitusiyaya dəyişikliklər mövcud normaların nizamasalınmasındakı çətinlikləri aradan qaldırmaq məqsədi güddüyü halda, əlavələr tamam yeni konstitusion normalar müəyyən edir (3, 543-544).

Konstitusiyaya əlavə və dəyişiklik edilməsi anlayışı ilə bağlı diqqəti çəkən məqamlardan biri də, Azərbaycan Respublikasında normativ hüquqi aktlarla bağlı münasibətləri tənzimləyən “Normativ hüquqi aktlar haqqında” 21 dekabr 2010-cu il Konstitusiyaya qanununda 1.0.23-cü maddəsində normativ hüquqi aktda dəyişikliklərə verilən anlayışdır. Həmin maddəyə görə normativ hüquqi aktlara dəyişiklik edilməsi dedikdə, normativ hüquqi akta onun müddələrinin mətnini dəyişən və ya əlavə normaların daxil edilməsi başa düşülür. Göründüyü kimi, normativ hüquqi aktda dəyişikliklər həm onun mətninin dəyişməsi, həm də onun məzmununa əlavə normaların daxil edilməsi kimi başa düşülür. Beləliklə, fikrimizcə nəzəri baxımdan Konstitusiyaya edilən düzəlişlərin iki formasını - dəyişikliklər və əlavələr formalarını fərqləndirmək olar.

Ölkə Konstitusiyasının müddələrinin öyrənilməsi göstərir ki, onun məzmununda düzəlişlər olunmasının iki forması nəzərdə tutulmuşdur: 1) Konstitusiyaya dəyişikliklərin edilməsi və 2) Konstitusiyaya əlavələrin edilməsi. Düzəlişlərin hər iki forması üçün tənzimləmə mexanizmi nəzərdə tutulmuşdur. Konstitusiyaya düzəlişlər edilməsi səlahiyyəti Azərbaycan xalqına, əlavələr edilməsi səlahiyyəti isə həm də dövlət hakimiyyət səlahiyyəti kimi qanunverici orqan olan Milli Məclisə aid edilir. Lakin Konstitusiyaya Milli Məclis tərə-

findən qəbul edilən konstitusiya qanunu ilə olunan əlavə və xalq tərəfindən referendumla konstitusiyaya edilən əlavənin müqayisəsi zamanı aydın şəkildə görmək olur ki, sonuncusu Konstitusiyanın mətninə daxil edildiyi halda konstitusiya qanunlarındakı əlavələr isə Əsas Qanunun mətninə daxil edilmir. Qanunverici orqanın fəaliyyətinin məhsulu olan konstitusiya qanunlarını xalqın iradəsinin nəticəsi olan Konstitusiyanın mətninə daxil edilməsi həm hüquqi, həm də məntiqi baxımından doğru sayıla bilməz. Qeyd olunanlar konstitusiya qanununun Konstitusiya ilə iyerarxik əlaqəsini təsdiqləməyə imkan verir.

Göstərmək zəruridir ki, konstitusiya qanunları daimi inkişafda olan sosial-iqtisadi və siyasi reallıqları (sosial gerçəklikləri) əks etdirərək təbiətinə görə stabil konstitusiyanın mətnini dəyişmədən onun məzmununu yeniləşdirir, ayrı-ayrı müddəalarını tamamlayır və inkişaf etdirilməsi üsulu qismində çıxış edir. Konstitusiya qanunları Konstitusiyanın tərkib hissəsi olsa da, Konstitusiyanın mətninə əlavə edilmir. Halbuki, əlavələr Konstitusiyanın mətninə daxil edilmiş olsaydı, onun məzmunu dəyişmiş olardı. Konstitusiyanın mətni isə yalnız referendum vasitəsilə dəyişə bilər. Məhz bu səbəbdən də konstitusiya qanunları formal-hüquqi əlamətlərinə (adlandırılması, qəbulu qaydası və s.) görə müstəqilliyə malik olub qanunvericilik sistemində özünəməxsus yer tutur.

Qeyd edək ki, Azərbaycan Respublikası qanunvericilik sistemində konstitusiya qanunlarının yerinin dəqiq müəyyən edilməsi üçün onun həm də referendumla qəbul olunmuş aktlarla nisbəti məsələsinə diqqət ayırmaq lazımdır. Xalq özünün iradəsini bilavasitə referendum vasitəsilə ifadə edir və referendum aktı xalq iradəsinin bilavasitə hüquqi forması kimi meydana çıxır. Məlumdur ki, Azərbaycan Respublikasında referendum yolu ilə qəbul olunmuş aktlar qanunvericilik sistemində Konstitusiyadan sonra ikinci yerdə durur. Bəzi ölkələrdən (məsələn, İsveçrə Konstitusiyasına görə məşvərətçi referendumun göstərişlərinə bütün dövlət ərazisində xüsusi qanunla məcburi hüquqi qüvvə verilir) fərqli olaraq Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 149-cu maddənin II hissəsinə görə referendumla qəbul olunmuş aktlar dərc edildikdən sonra tətbiqi və icrası vətəndaşlar, qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyəti, hüquqi şəxslər və bələdiyyələr üçün məcburidir. Buna səbəb onların da konstitusiya kimi bilavasitə xalq tərəfindən qəbul olunmasıdır. Lakin onlar, konstitusiyaya münasibətdə, adətən, konkret məsələləri həll edirlər və burada nizamlanan münasibətlər konstitusion münasibətlər qədər əhəmiyyətli deyil. Yalnız bir halda referendumla qəbul olunmuş aktların hüquqi qüvvəsi konstitusiyanın hüquqi qüvvəsinə bərabər sayılır ki, bu da Konstitusiyanın 3-cü maddəsinə uyğun olaraq, konstitusiyaya edilən dəyişikliklərdir. Referendumda xüsusi əhəmiyyətli məsələlər həll edilir (3, 527-528).

Hüquqi təbiətinə görə konstitusiya qanunu və referendum aktı birbirindən fərqlənir. Əgər konstitusiya qanunu Milli Məclis tərəfindən xüsusi qaydada qəbul olunaraq Konstitusiyaya əlavələr edir və ya onun ayrı-ayrı normalarını inkişaf etdirib məzmununu tamamlayırsa, referendum aktı xalq tərəfindən həm konkret xüsusi məsələlər, həm də Konstitusiyaya dəyişikliklər

haqqında qəbul edilir.

Konstitusiyaya qanunu Milli Məclisin qəbul etdiyi, dəyişdirdiyi və ya ləğv etdiyi aktdırsa, referendum aktı xalqın iradəsinin bilavasitəsi ifadəsinin təzahürü kimi çıxış edir. Konstitusiyaya qanunu Milli Məclis tərəfindən xüsusi qaydada qəbul edilən və özünün hüquqi tənzimləmə predmetinə malik olan aktlardan biridir. Formal baxımdan qanunverici orqan xalqın təmsilçisi olsa da, referendum aktı xalqın iradəsinin bilavasitə özü tərəfindən ifadə vasitəsi olduğu üçün konstitusiyaya qanunlarının ondan aşağıda durması fikri daha əsaslı sayıla bilər. Unutmaq olmaz ki, konstitusiyaya qanunu Konstitusiyanın mətnində düzəliş apara bilməz, bu səlahiyyət yalnız xalqa məxsusdur. “Orqanlar iyerarxiyasında” xalqın dövlət hakimiyyətindən yuxarıda olduğunu nəzərə alaraq konstitusiyaya qanunları qanunvericilik sistemində həm Konstitusiyadan, həm də referendum yolu ilə qəbul olunmuş aktlardan aşağıda yer tutması barədə nəticəni daha doğru saymaq əsaslı olar.

Bütün bunlarla eyni zamanda göstərmək lazımdır ki, konstitusiyaya qanunları cari qanunların tənzimlədiyi təsir sferasından daha geniş sahələri əhatə edən və kompleks institutlara aid ictimai münasibətləri tənzimləyir. Məhz tənzimlədiyi ictimai münasibətlərin əhəmiyyəti, onların məzmunu, müəyyən etdiyi davranış qaydalarının xüsusiyyətləri konstitusiyaya qanunlarının cari qanunlara nisbətdə yüksək hüquqi qüvvəyə malik olduğunu iddia etməyə əsas verir. Konstitusiyaya qanunlarının adi qanunlardan üstün hüquqi qüvvəyə malik olduğunu təsdiqləyən digər əsaslarla yanaşı, dövlətin formal baxımdan bu növ aktın məhz konstitusiyaya qanunu kimi adlandırılmasıdır ki, bu da onun mahiyyət etibarilə konstitusiyanın müddəalarına, normalarına aid olması ilə əlaqədardır. Fikrimizcə, həm Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının, həm də “Normativ hüquqi aktlar haqqında” 21 dekabr 2010-cu il Konstitusiyaya qanunun normativ hüquqi aktların hüquqi qüvvəsi ilə bağlı normalarında konstitusiyaya qanunlarının hüquqi qüvvəsi barədə birbaşa və aydın göstərişin nəzərdə tutulması, xüsusən konstitusiyaya qanunları ilə referendum aktı və cari qanunlar arasındakı nisbəti münasibətlərinin dəqiq tənzimlənməsi bu növ qanunların sosial dəyərliliyi və səmərəliliyi baxımdan faydalı olardı.

Konstitusiyaya qanunlarının Azərbaycan Respublikası qanunvericilik sistemində yeri barədə deyilənləri nəzərə alaraq onların iyerarxiyasını aşağıdakı kimi ehtimal etmək olar:

- 1) Konstitusiyaya;
- 2) referendumla qəbul edilmiş aktlar;
- 3) Konstitusiyaya qanunları;
- 4) qanunlar;
- 5) fərmanlar;
- 6) Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarları;
- 7) mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının normativ aktları.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti: I cild. Bakı: Şərq-Qərb, 2006, 744 s.
2. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti: II cild. Bakı: Şərq-Qərb, 2006, 792 s.
3. Əsgərov Z.A. Konstitusiya hüququ. Dərslük. Bakı: Bakı Universiteti, 2011, 760 s.
4. Məlikova M.F. Hüquq nəzəriyyəsi. Dərslük. Üçüncü nəşr. Bakı: Elm və təhsil, 2019, 448 s.
5. Siyasi və hüquqi təlimlər tarixi. Dərslük. H.e.d., prof.O.E.Leystin redaktorluğu ilə (tərcümə edən ZeynalovaTəranə Kamil qızı). M.: Zerstalo, 2006, 568 s.
6. Gözler K. "Asli Kurucu İktidar - Tali Kurucu İktidar Ayrımı: TBMM yeni bir Anayasa yapabilir mi?", Ece Göztepe ve Aykut Çelebi (editörler), Yeni Anayasa: demokratik bir Anayasa için öneriler, İstanbul: Metis Yayınları, 2012, s.45-61
7. Gözler K. Hukuka giriş. Ekin kitabevi yayınları, 2014, 496 s.
8. Мишин А.А. Конституционное (государственное) право зарубежных стран. Учебник для вузов. Издание 17-е. М.: Статут, 2013, 520с.
9. Шустров Д.Г. Сущность Конституции: основные теории. Монография. М.: Юрлитинформ, 2017, 600 с.
10. Щеголев И.Б. Место и роль федеральных конституционных законов в системе российского законодательства. Кандидатская диссертация. Краснодар, 2007, 202 с.
11. <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/amendment>
12. https://www.lexico.com/en/definition/amendment?fbclid=IwAR2gTT9IIdkG4tVO7O6WeAMV4VpSD7epkF_rpUXnsK2NT6HflGhGngl46X0

МЕСТО КОНСТИТУЦИОННЫХ ЗАКОНОВ В ЗАКОНОДАТЕЛЬНОЙ СИСТЕМЕ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

А.Ф.ХАМИДОВА

РЕЗЮМЕ

В статье на основе исследования правовой природы конституционных законов, выявления методом сравнительно-правового анализа специфических особенностей обосновывается авторский подход к определению их места в системе законодательства Азербайджанской Республики. Исходными в данном вопросе стали признаки конституционных законов: юридическая сила, особый процедурный порядок принятия, функции, значение и роль в конституционном развитии страны и др. Нормативно-правовой базой исследования послужили Основной закон Республики, законодательные акты Азербайджана и зарубежных стран.

Ключевые слова: конституционный закон, органический закон, конституционные изменения, дополнения к конституции, иерархия законодательных актов

PLACE OF CONSTITUTIONAL LAWS IN THE LEGISLATIVE SYSTEM OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN

A.F.HAMIDOVA

SUMMARY

The article substantiates the author's approach to determining their place in the system of legislation of the Republic of Azerbaijan based on the study of the legal nature of constitutional laws and the identification of specific features by the method of comparative legal analysis. The basic features of constitutional laws were the legal force, special procedure for adoption, functions, meaning and role in the constitutional development of the country, etc. The Main law of the Republic, legislative acts of Azerbaijan and foreign countries served as the legal basis for the study.

Key words: constitutional law, organic law, constitutional amendments, additions to the constitution, hierarchy of legislative acts